

VÝCHOVA KE ZDRAVÍ V ENVIRONMENTÁLNÍCH SOUVISLOSTECH

Hana HORKÁ

Abstrakt: Autorka poukazuje na průnik podpory zdraví a péče o životní prostředí v systému výchovy. Konkretizuje je na cílech a obsahovém zaměření dvou podsystémů, tedy environmentální výchovy a výchovy ke zdraví. Zdravotní důvody péče o životní prostředí se staly inspirací pro výzkumné sondy, zaměřené na problematiku „ohrožení vlastního zdraví v důsledku environmentálních vlivů“¹. Zvolené fenomény (příroda versus rekreace, příroda versus doprava, příroda versus pohybové či sportovní činnosti) jsou ilustrovány na příkladech výsledků výzkumných sond. V závěru je popsán přínos pro teorii a praxi výchovy ke zdraví a environmentální výchovy s akcentem na proměnu vzdělávání směrem k biofilní orientaci.

Klíčová slova: životní prostředí, biofilní vzdělávání, environmentální výchova, kvalita života, péče o zdraví, příroda, kultura, výchova ke zdraví, zdraví

Kvalita životního prostředí jako významný aspekt zdraví

Základní strategii snah pro dosažení pozitivních změn životního prostředí a nástroj zajišťování udržitelnosti světa představuje environmentální výchova. Její integrální součástí je péče o životní prostředí, jehož nepříznivá změna limituje kvalitu života. Z řady studií vyplývá, že kvalita životního prostředí představuje základní determinantu a regulační mechanismus zdraví. Vést zdravý život totiž neznámá pouze eliminovat zdravotní rizika ohledně lidského zdraví, ale znamená přispívat i ke zdraví přírodního prostředí. Oporu pro tato tvrzení nacházíme rovněž v ekologicko-sociálním modelu zdraví, který sleduje podmíněnost zdraví přírodním a sociálním prostředím, nebo v integrovaném pojetí zdraví zabývajícím se konsekvencemi mezi zdravím člověka a zdravím fyzického prostředí a přírody.

Dnes je již nezpochybnitelné, že krize životního prostředí spočívá nejen v ohrožení rostlinných a živočišných druhů, ale je „vnějším projevem krize mysli a ducha“ (Koger; Winter 2009) nebo „velkou krizí vnímání“ (Abram 2008), čímž je míněna určitá neschopnost „příliš civilizovaného člověka“ vnímat přírodu dostatečně jasným způsobem.

Aktualizují se tak znovu otázky spjaté s výchovou, resp. s utvářením vztahu k životnímu prostředí, zvláště ke složce přírodní, ohrožované civilizačním rozvojem a současným stylem života. Očekává se, že přispějí k překonávání narušené reciprocity

¹ Výsledky výzkumných sond jsou součástí studií zpracovaných ve VZ Škola a zdraví 21 v letech 2008–10.

mezi člověkem a přírodou, čehož důsledkem je podle D. Abrama (2008, s. 139) „*neschopnost člověka nejen vrátet zpět to, co si vzal, ale mnohdy i jeho neschopnost vnímat a dekódovat to, co mu příroda sděluje*“.

Co z toho vyplývá pro výchovu? V první řadě respekt k tomu, že genetická výbava člověka pochází z přírodního prostředí a příroda jistí jeho duševní a tělesné zdraví. Následně vzdělávání koriguje nadbytek umělých kulturních informací, jejichž tlaku je člověk vystaven. Učí jedince rozeznávat podstatné informace, pracovat s nimi, umožňuje, aby do něj vnášely své tvary (in-formovaly ho), anebo slovy D. Abrama (2008, s. 139), „zanechávaly v něm svoji ozvěnu“.

V naší studii k systému výchova přičítáme dva významné podsystémy, a to výchovu environmentální a výchovu ke zdraví.

Průnik podpory zdraví a péče o životní prostředí ve výchově

Průnik podpory zdraví a péče o životní prostředí vyplývá z charakteristiky environmentální výchovy, která zdůrazňuje adekvátní **vystižení a pochopení vztahů a souvislostí mezi složkami životního prostředí**, komplexní vyjádření vzájemné podmíněnosti živé a neživé přírody, organismů navzájem, vztahů lidské činnosti a jejich produktů a přírody, včetně **poznávání nechtěných důsledků lidských přetvářecích činností** působících devastaci a ohrožení přirozených kvalit vody, vzduchu, půdy, flóry, fauny s následným **ohrožením** nejen lidského **zdraví**, ale i existence života na Zemi vůbec. Poznávání a pochopení těchto souvislostí se promítá v odpovědném vztahu k životnímu prostředí, v ekologicky šetrném **životním stylu** a jednání, podporujícím zdraví (Horká 2005, s. 26).

Obsahovou analýzou cílů environmentální výchovy dospějeme k závěru, že jsou v mnoha směrech kompatibilní se záměry podpory zdraví. Mezi společné klíčové významové jednotky náleží v kognitivní rovině: porozumění vztahům člověka a přírody, důsledkům lidských činností na prostředí, včetně možností zmírňování, omezování až vyloučení jejich následků, příp. možných rizikových faktorů zdraví; pochopení vlastní odpovědnosti v péči o prostředí ve vazbě na péči o zdraví vlastní i zdraví ostatních; redukce zbytečných lidských potřeb a neodůvodněných nároků na základě komplexního chápání hodnoty přírody. V rovině kognitivně-afektivní jde o osvojování etických principů jednání a chování (neboť povrchní, konzumní a nemorální způsob života podporuje lidské druhové sobectví a znemožňuje emocionální, teoretickou i hodnotovou rehabilitaci přírody apod.); pochopení estetické hodnoty přírody; prosazování šetrnosti, hospodárnosti, ohleduplnosti, odpovědnosti. V rovině kognitivně-motorické jsou to dovednosti a návyky nezbytné pro každodenní žádoucí jednání občana s důrazem na zdravý životní styl a rozhodování se v zájmu podpory zdraví a udržitelného rozvoje.

Rozvoj kompetence „kulturního ochránce zdraví a životního prostředí“ (Švec 2004, s. 29), vyžaduje dovednost orientovat se v existujících vzájemně příčinných, spontánně se uplatňujících vztazích v životním prostředí a ovlivňujících kvalitu péče o něj i o zdraví. Na jejím základě dokáže jedinec hodnotit, zvažovat rizika a přínosy a podle toho jednat a též přijímat odpovědnost za důsledky svého chování ve vztahu k prostředí. K tomu je třeba, aby byl na přijatelné úrovni příjem a výdej umělých informací a aby se otevřel prostor k přijetí a vydávání přirozené informace (Abram 2008, s. 139). Z toho

plyne, že informace o přírodě vytržené ze souvislostí, zprostředkované pouze slovy nemohou stačit k náležitě orientaci v životních situacích².

Průnik environmentální výchovy a výchovy ke zdraví je patrný z obsahového kurikula environmentální výchovy základní školy, které uvádíme jako přehled klíčových témat:

ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ JAKO VÝZNAMNÝ ASPEKT ZDRAVÍ výběr klíčových témat	
Aspekt kognitivní	Aspekt kognitivně-afektivní
Prostředí přírodní (ekosystémy – les, pole, vodní zdroje, moře, tropický deštný prales), Základní podmínky života – voda, ovzduší, půda. Ekosystémy – biodiverzita, energie a život, přírodní zdroje.	Etické principy jednání. Ekologická etika. Etické normy. Prosociální chování.
Hodnota přírody. Využívání / zneužívání přírody a životního prostředí/ochrana přírody a kulturních památek.	Překonávání primitivně egocentrických názorů a hodnot. Nabídka hodnot ke změně manipulativního nahlížení na přírodu i lidskou společnost. Estetická percepce přírody. Příroda a ŽP jako zdroj inspirací pro vytváření kulturních a uměleckých hodnot
Kultura jako umělý systém. Podstata kultury a její vztah k přírodě. Kultura jako zdroj různých pohledů a vztahů k přírodě a prostředí, kulturní krajina, lidské sídlo-město-vesnice (umělý ekosystém).	Otázky lidských potřeb, hodnot. Materiální konzum. Reflexe a sebereflexe jednání. Antropologické otázky – humanizace, odcizení. Lidská práva týkající se přežití, rozvoje, ochrany jedinců, práva/povinnosti, násilí/mír v mezilidských vztazích.
Nesouměrnost života na Zemi (rozdílné podmínky prostředí a rozdílný společenský vývoj na Zemi, důsledky globalizace, principy udržitelného rozvoje	Vztah člověka a společnosti, bohatství a chudoba.
Vztah člověka k prostředí Vývoj vztahů člověka k přírodě (ŽP) Lidské aktivity (doprava, zemědělství, průmysl, odpady a problémy ŽP)	Občanská aktivita a demokracie, společenská kontrola a veřejný zájem. Angažovanost v řešení problémů ŽP.
Environmentální aspekty zdraví (člověk a příroda, příroda a zdraví, zásahy člověka do přírody, jejich dopad na zdraví).	

² D. Abram mluví o příbězích, které jsou vyprávěny "tváří v tvář, nikoliv o čtení dětem z knih", příběh o tom, co se odehrálo za úplňku na okraji lesa nebo či stopy se to klikatí napříč tímto vyschlým řečištěm. Jaké jsou příběhy vašeho místa? Proč z tamtoho úbočí ční tak obrovský a divně tvarovaný balvan? Nebo příběh o tamhle tom nároží ulice, kde přerušované bzučí pouliční lampa – co se to tam asi děje? Děti potřebují příběhy, které se odehrávají v krajině, příběhy ve fyzickém světě, které zabydlujeme svou tělesnou představivostí. Jazyk potřebujeme nejdříve zažít tělesně. Dávejme přednost improvizovanému vyprávění, aby „dítě vyrůstalo v krajině opředené bájemi a mělo vědomí jazyka jako čehosi, co patří nejenom lidem, ale celku světa“. Dítě, které vyrůstá uvnitř světa příběhů, má pocit bytí ponořeného do světa, v němž významy prosakují z každé věve i čepele trávy a zobáku, který se náhodou otevře. Uvedený fundament je nutný i k přijetí určitého druhu etického omezení, kterého je schopen pouze ten, kdo si uvědomuje zakořenění do světa, v němž „přebývají nejenom lidé, ale i jiné bytosti a jiná těla.

Interdisciplinární a multidisciplinární pojetí environmentální výchovy a interakční pojetí zdraví (v úrovni biologické, environmentální, psychologické, interpersonální a sociokulturní) evokuje potřebu logicky spojovat otázky přírodovědné (medicínské) se společenskovědními.

Průniky péče o zdraví a péče o životní prostředí ve výzkumných šetřeních

Do pojetí environmentální výchovy se promítá celé spektrum důvodů péče o životní prostředí (srv. Novotná 1997, s. 180–181): od utilitárně ekonomických (chránit neobnovitelné přírodní zdroje jako ekonomické bohatství a divokou přírodu jako přírodní bohatství, které může být v budoucnosti užitečné), etických, estetických až po důvody zdravotní (péče o prostředí neohrožující zdraví člověka a volnou přírodu jako místo fyzické i duševní rekreace).

Zdravotní důvody péče o životní prostředí se staly inspirací pro výzkumné sondy v rámci výzkumného záměru Škola zdraví 21, jimiž jsme se snažili nalézt společný průnik oblasti „péče o zdraví“ a „péče o životní prostředí“. Jednat ve prospěch přírody a přírodního prostředí jako klíčový imperativ výstupu environmentální výchovy se stal motivačním impulsem pro výzkumná šetření, zaměřená na problematiku „zdraví“ přesněji „ohrožení vlastního zdraví v důsledku environmentálních vlivů“. Zvolili jsme následující oblasti vlivů: rekreace, automobilová doprava a pohybové či sportovní činnosti.

Situace, v nichž se péče o zdraví dostává do konfliktu s péčí o životní prostředí, resp. o přírodu, posuzujeme v pedagogických souvislostech, zvláště z hlediska edukačního procesu. Po charakteristice zvoleného fenoménu (příroda versus rekreace, příroda versus doprava, příroda versus pohybové či sportovní činnosti) nabízíme vybrané výsledky výzkumných sond³, jejichž shrnutí může ovlivnit teorii a praxi výchovy ke zdraví a environmentální výchovy, resp. přinášet podněty pro aktualizaci vzdělávacího kurikula.

Environmentální a zdravotní důsledky rekreace (příroda versus rekreace)

Ozdravný účinek přírody na člověka v rovině terapeutické, relaxační a rekreační, tzv. mimoproduktivní funkce přírody je někdy přeceňována na úkor její funkce při zajišťování integrity a reprodukce duchovní, psychické. J. ŠMAJS (2005, s. 93) to popisuje jako starost přírody nejen „o zdravé tělo, ale i o zdravou duši“, ale spolu „s přiměřeně rozsáhlou kulturou o biologicky určenou lidskost“.

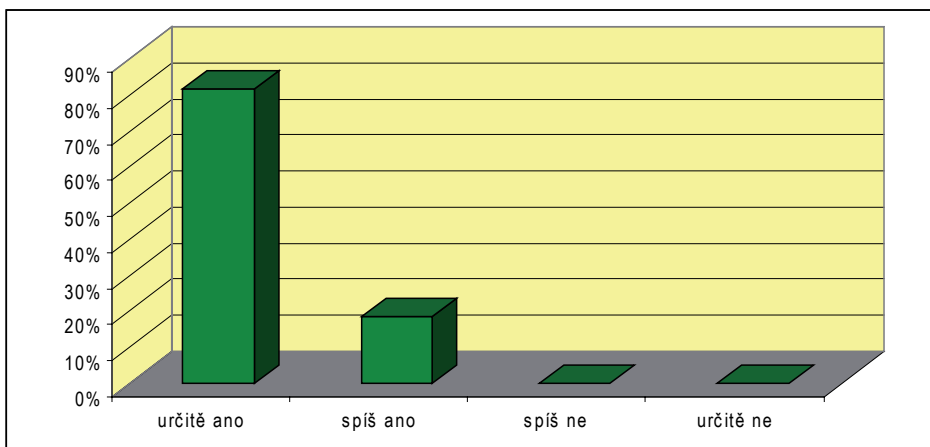
Relaxaci v přírodě se minimalizují škodlivé účinky neustálého psychického i fyzického napětí, které přináší uspěchaný život v civilizované společnosti. Na uvědomění si krásy přírody jako léčebného prostředku a na využití pobytu ve volné přírodě je založena ekoterapie. Děje se prostřednictvím relativně osamělého kontaktu klienta s přirozenou krajinou (počínaje vycházkami do míst bez lidí směrem k „outdoorově“ náročným typům pobytů v přírodě) až po „gardening“, tedy zahradničení,

³ Výsledky výzkumných sond jsou součástí studií zpracovaných ve VZ Škola a zdraví 21 v letech 2008–10.

ale i malování či fotografování nebo péči o rostliny a zvířata. Vhodným způsobem relaxace se stává pěstování zeleniny, květin, některých druhů ovoce, které umožňuje zejména malým dětem „bez abstraktních pojmů a schémat každodenně ukazovat to, co protipřírodní kultura proti jejich vůli zakryla: tvořivost, tajemství, nadřazenost a krásu pozemského života“ (ŠMAJS 2000, s. 330).

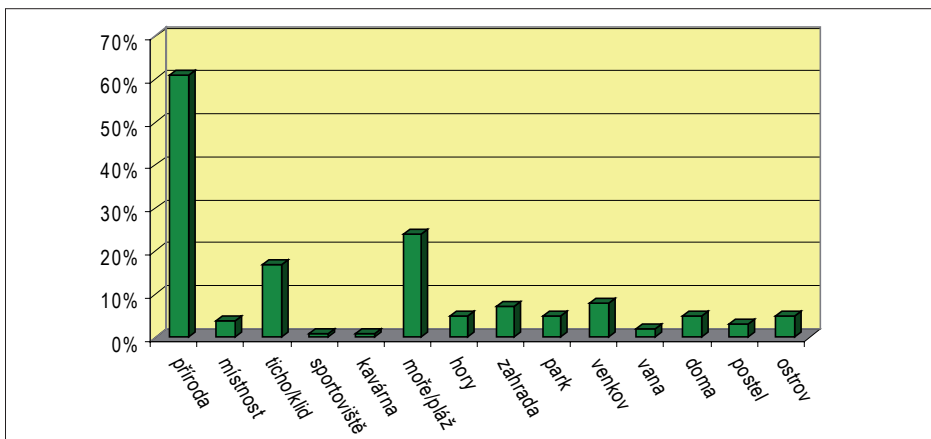
Z výsledků výzkumných sond na téma Jak uvažují respondenti z řad studentů oboru učitelství o relaxaci v přírodě.

Pilotní studií bylo odhaleno, že přírodní prostředí je z hlediska lidského zdraví zajímavé především jako platforma pro relaxaci. Zjišťovali jsme tedy, jestli vůbec studenti/ky Pedagogické fakulty MU v Brně (N = 104, 98 žen, 6 mužů) pokládají v kontextu péče o zdraví relaxaci za významnou činnost – graf č. 1:

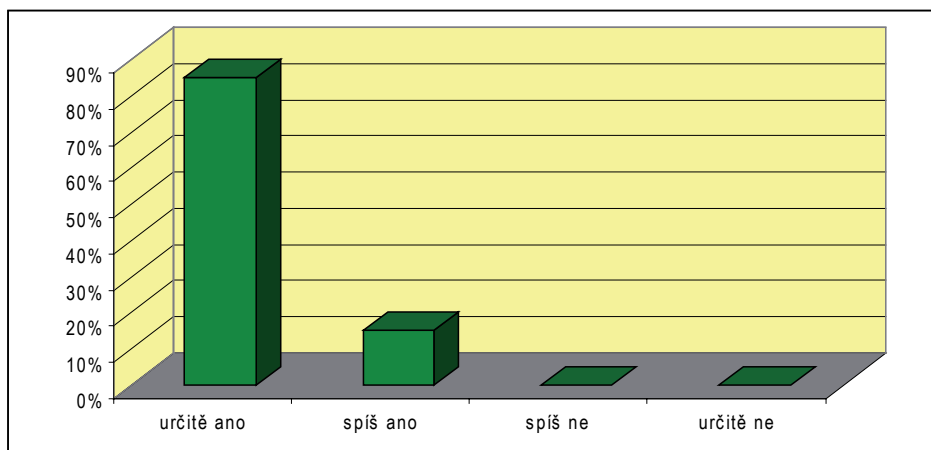
Graf č. 1: Jak souhlasíte s výrokem: „Umět správně relaxovat je pro lidské zdraví mimořádně důležité“?

Jak ukazuje graf č. 1, relaxace je pokládána za činnost rozhodně důležitou. Následně jsme zjišťovali, zda přírodní prostředí představuje zajímavé místo pro relaxaci. V rámci výzkumného nástroje jsme formulovali otevřenou položku: „Pokuste si představit místo (popř. místa), kde byste chtěl/a nejráději relaxovat a toto místo stručně popište“. Relativní četnosti kategorií vzešlých z odpovědí jsou zobrazeny v grafu č. 2:

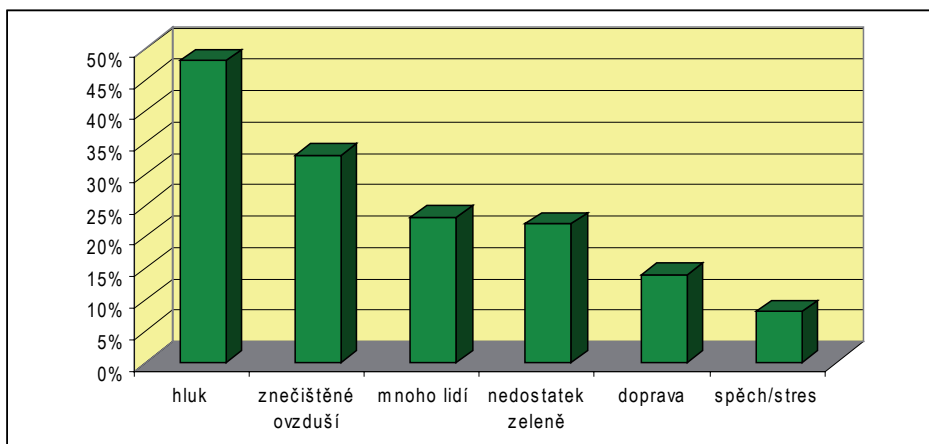
Graf č. 2

„Nejčtenější je kategorie *příroda* s 60,6 %. Další významné kategorie po přírodě jsou: *moře/pláž* (24 %) a *ticho/klid* (17,3 %). I když pojem „příroda“ je dost obecný a nemůžeme s jistotou říci, co tímto termínem respondenti přesně myslí, pokládáme za potvrzení výzkumného předpokladu, že studenti/ky pokládají přírodu ve většině za vhodné místo k relaxaci. Pro upřesnění jsme ještě použili následující uzavřenou položku, jejíž vyhodnocení je zobrazeno v grafu č. 3:

Graf č. 3: Jak souhlasíte s tímto výrokem: „Příroda (zeleň, park, les, atd.) je vhodným místem pro dobrou relaxaci“?

V rámci výzkumné sondy jsme zjišťovali, zda respondenti pocítují v životě nějaké překážky bránící dobré relaxaci a zda mají environmentální kontext – viz graf č. 4:

Graf č. 4: „Pokud si myslíte, že život ve městě přináší překážky pro dobrou relaxaci, napište, o jaké překážky se jedná“.

Ukazuje se, že překážky dobré relaxace mají často environmentální kontext – na prvním místě je *hluk* s 47,6 %, dále *znečištěné ovzduší* s 33 %; další místo zaujímá spíše sociální kategorie *mnoho lidí* s 23,3 %, ale následující je *nedostatek zeleně* s 22,3 %.

Dobrá relaxace je považována za důležitou komponentou v péči o zdraví a také je respondenty často spojována s relaxací v přírodním prostředí. Překážkou dobré relaxace jsou často atributy poškozeného životního prostředí (Horká; Hromádka 2010).

Podněty k aktualizaci vzdělávacího kurikula

V souvislosti s ekoterapeutickým potenciálem přírody nelze přehlédnout informace o negativních reakcích některých dětí a mladých lidí na přírodní prostředí. Vyhýbají se praktickému kontaktu s přírodou a v podstatě se jí bojí; objevuje se strach ze setkání s obávanými objekty či situacemi; náchylnost k odporu k přírodnímu prostředí a očekávání určitého stupně komfortu, jež přináší život v moderním a pohodlném prostředí (Bixler; Floyd 1997 in Franěk 2001). Výzkumy u nás (např. Strejčková a kol. 2005), věnované odcizování dětí přírodě, přinesly zajímavé a podnětné informace. Překonávání negativního vnímání přírodního prostředí je velmi důležité pro environmentální výchovu i výchovu ke zdraví. Souvisí s postupy při seznamování dětí s přírodou, založenými na přímé zkušenosti, na zážitcích z pozorování v přírodě, nikoliv na předávání poznatků izolovaně a v abstraktní podobě⁴. Informace o přírodě vytržené ze souvislostí, zprostředkované slovy nemohou dětem stačit k adekvátní orientaci v životních situacích. Návyk konzumace zprostředkovaných informací usnadňuje manipulaci lidských davů (Strejčková 2005). Preferování virtuálních aktivit před reálnými může snižovat i schopnost empatie vůči jiným formám života. Prezentace různých pohledů na přírodu z přírodovědného, estetického a duchovního hlediska, na její

⁴ J. Šmajš varuje před skrytou dominancí abstrakcí matematických, fyzikálních aj. nebadajících k přeměně přírody a doporučuje vyváženost abstrakcemi biologickými a kulturními, směřujícími k pokoře před přírodními strukturami.

hodnotu i reálná nebezpečí, na možnosti kontaktu s přírodou je ovlivňována profesními kompetencemi učitele. Nabízí se znovu zmínit význam rovnováhy mezi přirozenou a kulturní informací jako prostředku při řešení krize vnímání (Abram 2008).

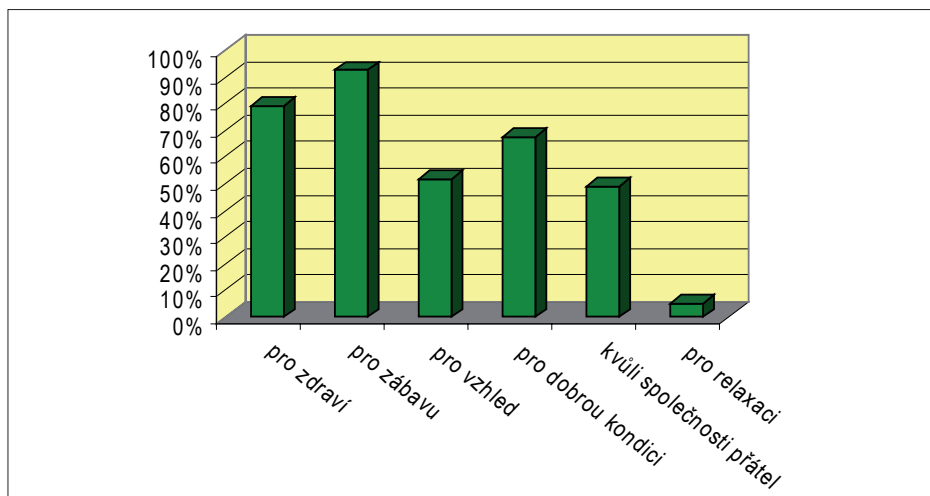
Environmentální a zdravotní důsledky pohybových aktivit

Kvalitní přírodní prostředí s kulturními památkami představuje zdroj různých příležitostí pro pobyt i pohybové aktivity člověka, konané obvykle „pro zdraví“. Přiměřený pohyb spolu s vlivy životního prostředí, výživou a způsobem života představují intervenující činitele zdraví, ničím nekompenzovatelné.

Význam pohybových aktivit pro zdraví člověka je nezpochybnitelný, ovšem jejich dopad na životní prostředí je stále zřetelnější⁵. Poškozování přírodního prostředí je důsledkem trvalé „*ignorance biologických faktorů kulturního života, chybějící argumentace proti nebezpečné tendenci v životním stylu*“ (Šmajsová-Buchtová 2009, s. 80), neznalosti skutečných přírodních hodnot atd., což v konečném důsledku podtrhuje potřebu jinak orientovaného vzdělání.

Z výsledků výzkumných sond

Se souborem studentů/ek Pedagogické fakulty MU (N = 133, 128 žen, 5 mužů) jsme nejdříve zjišťovali, proč studenti/ky provozují pohybovou činnost a zda to má konotace s péčí o vlastní zdraví – graf č. 5:

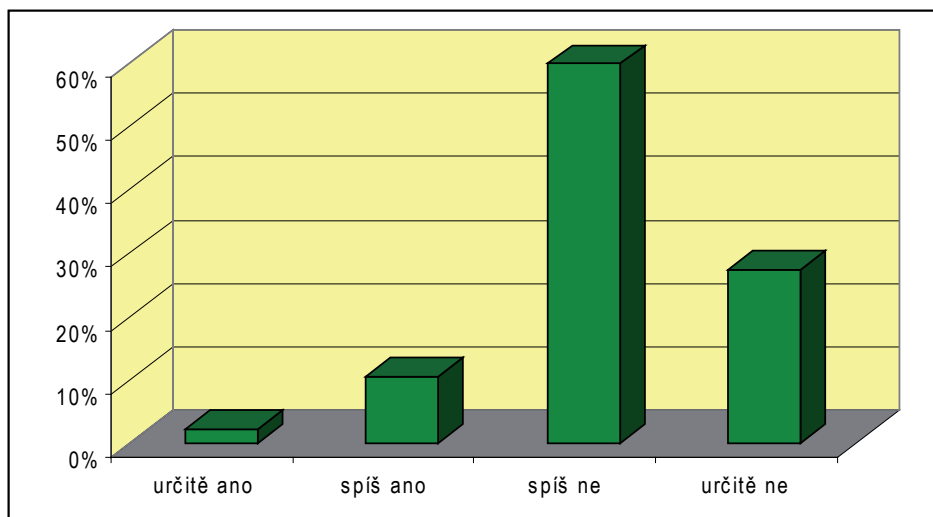

Graf č. 5: „Pokud naleznete v následující nabídce důvod nebo důvody pro Vaši pohybovou činnost, zaškrtněte je (popř. dopište, pokud v nabídce Vaše důvody chybí).“

⁵ Záběr zemědělské a lesní půdy, fragmentace krajiny a vytváření překážek, poškozování estetického vzhledu krajiny a znečišťování krajiny, záběr plochy, kácení stromů, rušení živočichů, záměrné ničení vegetace apod. Dopad na životní prostředí mají rozsáhlé areály v přírodní krajině, sjezdovky na hranicích národních parků, energeticky mimořádně náročný provoz sportovních hal, ale také například masová nadprodukce nejrůznějšího sportovního vybavení či ekologický dopad dopravy při „cestách za pohybem“.

Jak se ukazuje, respondenti sice nejčastěji sportují nebo vykonávají pohybovou činnost pro zábavu (92,5 %), ale druhou nejčetnější kategorií je kategorie „pro zdraví“ – 78,9 % (Horká, Hromádka 2010).

Zjišťovali jsme také, zda při vykonávání nějaké pohybové činnosti zohledňují možné vlivy na životní prostředí (připouštíme, že to může u některých pohybových činností znít dost absurdně a validita této položky je značně problematická). Výsledky viz graf č. 6:

Graf č. 6: míra souhlasu s výrokem: „Když provozuji nějakou pohybovou činnost, přemýšlím, jak tato činnost zatěžuje životní prostředí.“

Modální kategorie: spíše ne

Naše zaměření na možný environmentální rozměr při provozování pohybových aktivit reprezentovala ještě proměnná v podobě „míry souhlasu s výrokem: „Pečuji o své zdraví tak, abych co nejméně zatěžoval/a životní prostředí.“ Modální kategorií bylo: *spíše ano* (61,6 % validních). Tato překvapivá většina tedy deklaruje, že pečuje o své zdraví tak, aby co nejméně zatěžovala životní prostředí. V podobném trendu vyznívají i výsledky z vyhodnocení další proměnné: míra souhlasu s výrokem: „Příroda by neměla stát v cestě projektům, které slouží pohybovým aktivitám.“, kdy modální kategorií představuje varianta: *spíše ne* s 82,7 % (Horká, Hromádka 2010).

V relační části šetření se z hlediska použitých indikátorů, které se liší od indikátorů výše uvedené výzkumné sondy (Horká; Hromádka 2009), ukázala zajímavá souvislost mezi „zodpovědnou péčí o vlastní zdraví“ a „snahou jednat šetrně k životnímu prostředí“ (korelace Kendalovo $t_b = 0,32$). V našem výzkumném souboru se tedy nakonec objevila nízká (ale signifikantní) závislost mezi péčí o vlastní zdraví a péčí o životní prostředí (Horká, Hromádka 2010).

Podněty k aktualizaci vzdělávacího kurikula

Nedostatek pohybových aktivit, hypokinetická biodegradace člověka (Liba 2007, s. 74), nesprávné způsoby výživy a psychosociální faktory představují rizikové faktory zdraví. K předcházení střetu v péči o zdraví a životní prostředí přispívá průběžná aktualizace vzdělávacího kurikula. Vzdělávání nemůže spočívat pouze v předávání informací slovy a obrazy (jsou mnohdy deformované a neplnohodnotné). Návyky interiérového konzumního životního stylu dětí a mladých lidí lze překonávat vytvářením návyků pobývat v přírodě, pohybovat se, tvůrčím způsobem jednat ve prospěch přírody. Výzkumné poznatky potvrzují, že úbytek přímých kontaktů s přírodním prostředím negativně ovlivňuje nejen schopnost a ochotu pomáhat zachovávat bohatství přírodního prostředí, ale i zdravý fyzický a psychický vývoj jedince (Franěk, Strejčková, Krajhanzl aj.).

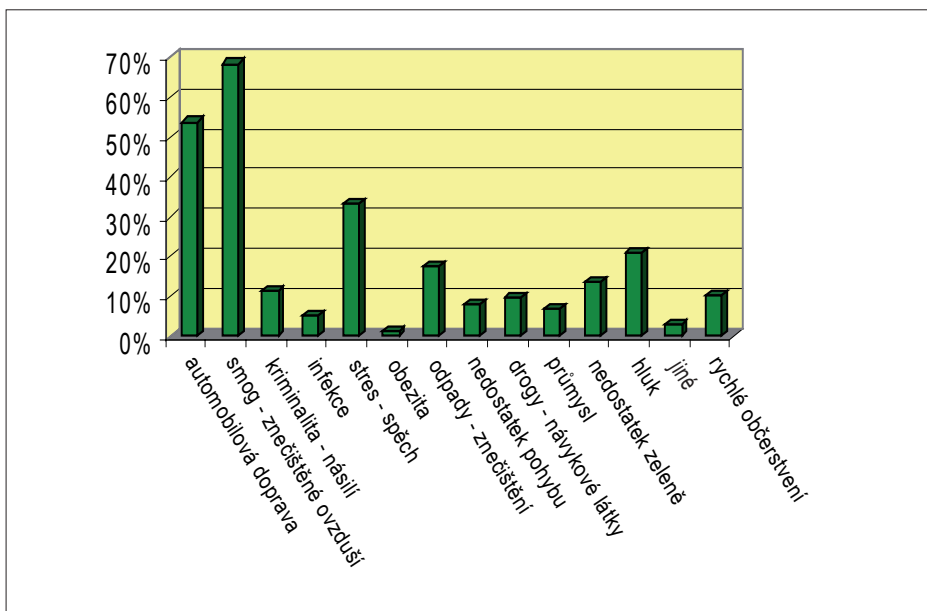
Environmentální a zdravotní důsledky dopravy

Doprava jako neoddelitelná součást života společnosti je významným faktorem ovlivňujícím nepříznivě životní prostředí a zdraví člověka. Přitom je evidentní, že současná společnost by již nemohla existovat bez neustálé přepravy surovin, výrobků a informací.

Proto naléhavost problémů spjatých s dopravou je neoddiskutovatelná s ohledem na život a zdraví (nejen člověka). Z pohledu environmentální výchovy i výchovy ke zdraví je zvláště alarmující ohrožení rostlinných a živočišných druhů a nevratnost (irreversibilita) některých zásahů do životního prostředí. Ukazuje se, že co vadí člověku a především co ohrožuje jeho zdraví, je většinou problematické i pro přírodu, živočichy a rostliny, a obráceně. Odborníci tvrdí, že poškození přírody „*mnohdy v předstihu indikuje a jasně ukazuje na některé neblahé vlivy z dopravy, které ve skryté podobě již ohrožují citlivé skupiny obyvatel a projeví se u většiny obyvatel po delší době*“ (Bendl 2008, s. 21).

Z výsledků výzkumných sond (Horká, Hromádka 2008, s. 21–33; Horká, Hromádka 2009, s. 46), týkajících se problematiky postojů žáků druhého stupně základní školy k individualizované automobilové dopravě (N = 393 žáci a žákyně osmých a devátých tříd brněnských škol).

Přestože se nám nepodařilo najít vztah mezi postojem k péči o životní prostředí a postojem k péči o vlastní zdraví, podařilo se nám přece jen najít oblast, kde se obě dvě problematiky prolínají. V rámci výzkumného nástroje byla formulována otevřená položka: „Napište, co v životě ve městě pokládáte za zdravotní hrozbu.“ Ukázalo se (viz graf č. 7), že respondenti v několika spojují obavy o své zdraví s environmentální problematikou (*automobilová doprava, smog – znečištěné ovzduší, odpady – znečištění, průmysl, nedostatek zeleně, hluk*). Z hlediska relativních četností jsou nejčetnější kategorie *smog – znečištěné ovzduší* (68,4 %) a *automobilová doprava* (53,8 %). Je patrné, že se studenti cítí ve městě ohroženi tím, co často pokládáme za přirozené a možná také za nutnou daň civilizaci – tedy motorismem a s ním spojenými nebezpečnými imisemi (Horká, Hromádka 2009).

Graf č. 7

Emise (a zejména emise způsobené silniční dopravou) jsou chápány respondenty jako nejvyšší zdravotní hrozba života ve městě. Jaký je tedy postoj k automobilismu, tedy k fenoménu, který je příčinou tak závažně vnímané hrozby? Naše studie ukazuje, že navzdory své zřejmé environmentální a zdravotní škodlivosti dosahuje automobilová doprava u mládeže značné popularity. Existuje souvislost (velmi slabá, ale signifikantní na zvolené hladině významnosti) mezi záporným postojem k automobilismu a kladným postojem k životnímu prostředí.

Podněty k aktualizaci vzdělávacího kurikula

Téma dopravy se stává předmětem vzdělávání, ať už v kontextu životního prostředí⁶, tak i péče o zdraví. V obsahovém kurikulu základního vzdělávání nacházíme tematické celky jako např. Lidské aktivity a problémy životního prostředí s podtématy o dopravě a životním prostředí (význam a vývoj, energetické zdroje dopravy a její vlivy na prostředí, druhy dopravy a ekologická zátěž, doprava a globalizace); náš životní styl; prostředí a zdraví (rozmanitost vlivů prostředí na zdraví, jejich komplexní a synergické působení, možnosti a způsoby ochrany zdraví); zdravotní rizika zplodin automobilové dopravy (chemie), spotřeba energií dopravou (fyzika). Úkolem environmentálního vzdělávání je poukázat na problémy a dilemata, která budou jako dospělí, svobodní a odpovědní občané řešit. Počítáme s tím, že žáci budou mít šanci se podílet na splnění požadavků ve jménu dopravy šetrnější k životnímu prostředí, o nichž už dnes

⁶ Formálně je téma dopravy zařazeno do tematických okruhů průřezového tématu Environmentální výchova a vzdělávacích oblastí (např. Člověk a jeho svět, Člověk a příroda v kurikulárním dokumentu Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání).

odborníci diskutují a které uvádějí v život, jako využívání vozidel s menší spotřebou energie a produkcí emisí, využívání alternativních paliv a obnovitelných zdrojů energie, zavádění přísnějších emisních limitů k omezování produkce skleníkových plynů (emisí), přísnějších předpisů v oblasti produkce a nakládání s odpady v dopravě, zavádění navigačních systémů snižovat přetížení dopravních cest atd. Jak jsme již zmínili, automobilová doprava má u mládeže značnou popularitu, a proto není taktické komplexní zpochybnění nutnosti využívat automobily. Takový radikálnější postup by mohl vyvolat spíše rezistentní přístup ze strany žáků.

Závěr

Výzkumné sondy přispěly k odhalení vztahů mezi péčí o vlastní zdraví a péčí o životní prostředí, jejich společných průniků a oblastí, kde se tato témata střetávají a ovlivňují. Ukazuje se, že příroda je vnímána jako platforma pro péči o zdraví a poškozená příroda je vnímána jako velmi vážná zdravotní hrozba. Zdraví se tak může stát významným motivačním faktorem pro odborně a časově velmi náročný proces rozvíjení environmentální orientace osobnosti. Lze očekávat, že uvědomění si hodnoty zdraví člověka ovlivní i lidskou pohodlnost, která představuje jednu z překážek proenvironmentálního jednání. V centru naší pozornosti bylo pedagogické, resp. didaktické podchycení objektivních zdravotních hrozeb, které generuje poškozené životní prostředí, a které může představovat solidní motivaci přehodnocení určitých vzorců jednání.

Nedá se však předpokládat, že obava o zdraví, podobně jako láska k přírodě by samy o sobě byly dostatečnou motivací pro dramatické změny vzorců chování a životního stylu ve prospěch přírody u většiny populace. Některé výzkumy (Franěk 2004, Koger, Winter 2009, Krajhanzl 2009 aj.) ukazují, že mnozí lidé jsou ochotni změnit vzorce svého chování pouze tehdy, pokud z toho mají bezprostřední prospěch oni sami nebo jejich blízcí.

Naše výsledky potvrzují vazbu mezi zdravím přírody a celkovým fyzickým, psychickým, duševním a sociálním blahem člověka. Z hlediska pedagogického to znamená věnovat náležitou pozornost proměnám vzdělávacího kurikula, které by splňovalo záměr „učit žáky a studenty přemýšlet⁷, probouzet v nich náklonnost k problémům, vznikajícím nejen v průběhu jejich celého života, ale i při pokusu řešit dnešní konflikt kultury s přírodou“, a poskytovalo tak slovy J. Šmajse (2011, s. 79) „návod na zdraví, na péči o tělo a duši, na dobrý život“.

Vzděláváním by se rozvíjely schopnosti člověka vhodně si vybírat, třídit a zpracovávat informace, vnímat přirozené informace jako zásadní, a kulturní informace jako nutné k udržení kultury, ale podřízené přirozeným informacím. Směřovalo by k biofilní (propřírodní) orientaci, ke zdravějšímu vnitřnímu životu člověka, potažmo k jeho zdravějšímu životnímu stylu, promítajícím se v zajištění zdravějšího životního prostředí.

Co potřebujeme udělat při hledání cest k propřírodně orientovanému systému vzdělávání? Můžeme začít tak, jak radí D. Abram (2009):

⁷ Jak uvádí J. Šmajse (2011, s. 79), „kde se nepřemýšlí, tam vznikají dysfunkce, problémy a duševní problémy, které se nakonec somatizují, tj. mají neblahý vliv na lidské zdraví.“

„...na chvíli zpomalit, ztišit to ustavičné švitoření v našem mozku a poskytnout tak našim očím a uším prostor, aby mohly začít vnímat všechny ty jiné hlasy, které nás obklopují... Všechna tato gesta jsou velice důležitá, a přesto nestačí, protože potřebujeme také jeden s druhým komunikovat. Je nezbytné vrátit se z tohoto ticha zpět do světa výrazů, ale najít přitom takové způsoby řeči, které budou věrné naší bezprostřední smyslové zkušenosti světa, našemu zvířecímu příbuzenství se zbytkem živé země.“

HEALTH EDUCATION IN THE ENVIRONMENTAL CONTEXT

Abstract: The author points to the overlap of health promotion and environmental protection in the system of education. She specifies it on the aims and focus of the content of both environmental education and health education. The health motives of environment protection have become inspiration for investigations focused on the issue of “putting one’s health at risk as a consequence of environmental influences“.⁸ The chosen phenomena (nature vs. recreation, nature vs. transport, nature vs. physical or sports activities) are illustrated on examples of results of the investigations. Finally, the contribution for the theory and practice of health education and environmental education is described with an emphasis on the transformation of education towards biophile focus.

Key words: environment, biophile education, environmental education, quality of life, health care, nature, culture, health education, health

⁸ Results of investigations are a part of studies conducted in the research project School and health 21 between 2008 and 2010.